

Glant Tibor

Az USA és a világ

Bevezetés

Az Amerikai Egyesült Államok mai világunk meghatározó nagyhatalma. Alapvetően hegemon helyzetben van, és nincs jele annak, hogy ezt fel akarná adni, vagy hogy a közeljövőben kénytelen lenne feladni. Globális vezetői szerepe katonai, gazdasági, tudományos-technológiai és kulturális szinten egyaránt megkérdőjelezhetetlen,¹ és azonnali hozzáférése van a birodalom működtetése szempontjából kulcsfontosságú információkhoz (vagy azok többségéhez). Ráadásul Washington az I. világháború óta – tehát több mint 100 éve – deklarálta a maga képére kívánja formálni a világot. Ezért elengedhetetlenül fontos a tengerentúli nagyhatalom ön- és világképét tanulmányozni és megérteni.

A mai Egyesült Államok nyilvánvalóan birodalom, és birodalomként is működik, de nem szereti ekként definiálni magát. Mint minden birodalomnak, ennek is van narratívája – ha tetszik, „története” – arról, hogyan vált nagyhatalommá, és milyen világrendet szeretne. Mandelbaum (2022) például „gyenge hatalomnak” nevezi a 20. század elejére kiépített észak- és közép-amerikai befolyást, nagyhatalomnak nevezi az USA-t a két világháborúban, szuperhatalomnak a hidegháborúban és hiperhatalomnak napjainkban. Ez a „diadalmas menetelés egy szebb és sikeresebb jövő felé” hagyományos amerikai történelmi (siker)narratívának számít, hiszen egyszerre épít az amerikai kultúra pozitív jövőképeire és kivételességtudatára. E kettő nélkül nem érthető meg sem az USA működési logikája, sem a világban betöltött szerepe. Nézzük a részleteket!

¹ BRZEZINSKI 2016: 23–24.

Birodalmi öntudat: kivételességtudat és a három Pax Americana

Kivételességtudat és küldetéstudat

Az amerikaiak kivételességtudata visszakövethető a gyarmati korig, tehát az állam megalapítása előtti időkig. A „hitük miatt üldözöttek menedéke” (a zarándok atyák) imázs a 19. században fokozatosan kiegészült a „nem olyan, mint az Óvilág” és a „második újrakezdés” (*second chance for humankind*) toposszal.. Hartz (1955) ezt liberális kivételességtudatnak (hangsúlyozottan *liberal exceptionalism*) nevezi, és úgy érvel, hogy az USA azért más, mint a „nyugati civilizáció” összes többi sikeres állama, 1. mert ott nem volt középkor, és nincsenek születési alapon járó/biztosított kiváltságok, illetve 2. mert az újvilági állam eleve liberális alapon szerveződött.

Ez a kivételességtudat természetesen küldetéstudattal is társult.² A 19. században, a nyugati (kontinentális) terjeszkedés korában a mesternarratíva a „civilizáció” elvitele volt a „vadonba”: az amerikaiak egyik legfontosabb szava, a „*frontier*” (nálunk ez körülbelül: vadnyugat) is a kettő közti határvonalat jelölte. A 20. század elején Theodore Roosevelttel fejlesztette tovább az eredetileg a keleti és nyugati félteke egymás ügyeibe történő beavatkozását elutasító Monroe-doktrínát³ úgy, hogy az Egyesült Államokat a kontinens „egyetlen civilizált hatalmának” nevezte, és hozzárendelte a „vonakodó csendőr” szerepet – ekkor még hangsúlyozottan regionális-kontinentális szinten.

Tíz évvel később Woodrow Wilson – a Németország ellen hadüzenetet kérő kongresszusi beszédében – már arról beszélt, hogy az Egyesült Államoknak morális kötelezettsége belépni abba a világháborúba, amelyet a demokrácia és az autokrácia erői vívnak, valamint hogy „a világot biztonságossá kell tennünk a demokrácia számára”. Az elnök szerint „ez a háború fog véget vetni a háborúzásnak”, az általa meghirdetett új rend sikerességét pedig a 14 (plusz 9, összesen 23) pontban összegzett elvek, valamint a „tudományos” (s ezért

² PETERECZ 2016.

³ Ezt a magyar történetírás hagyományosan Monroe-elvnek nevezi, Truman hasonlóan fontos deklarációját (1947) viszont doktrínának. Véleményem szerint az „elv” kifejezés nem adja vissza a szó eredeti, amerikai jelentését, ezért használom a doktrína kifejezést. Az elnöki doktrínáról és azok politikai és retorikai szerepéről egy későbbi alfejezetben még szólnunk.

a wilsoni logika szerint automatikusan igazságos) béke szavatolja majd. Arthur S. Link (1957) ezt a liberális demokráciát globalizálni szándékozó wilsoni külpolitikát egyenesen „küldetéstudatos diplomáciának” (*missionary diplomacy*) nevezte. Ennek célja a háború utáni világ amerikai mintájú átszervezése volt, természetesen angol-amerikai vezetéssel. Ez volt az első kísérlet egy, az amerikai kontinensen is túlmutató Pax Americana megteremtésére. Párizsban az európai győztesek bosszúvágya és Wilson „prófétai” pozíciójának elvesztése azonban rövid távon is életképtelen hibridet hozott létre: maradt az európai nagyhatalmi politika (új szereplőkkel bővítve, ám a vesztesek kizárásával), de az Egyesült Államok politikai részvétele nélkül, hiszen Washington végül nem csatlakozott a Népszövetséghez.

Wilson kudarcából tanulva Franklin Delano Roosevelttel kormánya már a II. világháború idején letárgyalta a háború utáni, új (immár második, részben meg is valósult) Pax Americana létrehozásának feltételeit (Teherán, Jalta, Potsdam, Quebec, Bretton Woods, ENSZ stb.). Ez az új amerikai világrend Truman elnöksége alatt öltött végső formát – kiegészülve több mint negyven regionális katonai védelmi szövetséggel –, és ez volt a Szovjetunió ellenpontja (és ellentézise) a hidegháború időszakában, 1945 és 1989 között. Így az amerikai birodalom építése 1945 után egyfajta kegyelmi állapotban folyt, hiszen az USA morális fölénye a Szovjetunióval szemben nyilvánvaló volt.

Lehet azon vitatkozni, hogy az Egyesült Államok nyerte-e meg, vagy a Szovjetunió vesztette el a hidegháborút, de a „csodák éve” (1989) vitán felül új távlatokat nyitott az amerikai birodalomépítés előtt. Ez a harmadik Pax Americana kora, és ma is ebben élünk. Brzezinski szerint az Egyesült Államok számára az a legnagyobb kihívás, hogy sikeresen tudja működtetni globális birodalmát – elsősorban továbbra is az eurázsiai kontinensen, de fizikailag azon kívülről.⁴ Ennek a kulcsa az, hogy a szövetségesek akarjanak Washingtonnal együttműködni – ezt nevezte Gaddis „meghívásos” birodalomnak (*empire by invitation*).⁵ Egyes értelmezések szerint az Egyesült Államok a 2010-es évek közepén elvesztette megkérdőjelezhetetlen hegemon pozícióját, de a 2022-ben kirobbant orosz–ukrán háborúban való amerikai részvétel, illetve az európai közösségre gyakorolt amerikai nyomás (az orosz energiafüggőség drasztikus megszüntetése és az európai–kínai gazdasági-politikai kapcsolatok elvágására

⁴ BRZEZINSKI 2016: 30.

⁵ GADDIS 1997: 33–36.

tett kísérlet) inkább arra utal, hogy az amerikai birodalom hanyatlásáról szóló narratívák erősen túloznak.

A három Pax Americana

A fentebb röviden felvázolt három Pax Americana tartalmilag ugyanazt a liberális demokratikus amerikai ön- és világképet tükrözi: amerikai vezetéssel integrálni a világot (korábban annak az USA számára elérhető részeit), politikai, gazdasági, kulturális, technológiai és katonai téren egyaránt. Az amerikai típusú liberális demokrácia exportjával kéz a kézben járt az amerikai kultúra (például film és zene) és technológia (például mobiltelefon és internet) terjesztése, és az ezek előtt álló akadályok (például védővámok, a filmek kvótája) lebontása. Reagan óta rendszeresen halljuk a mindenkori elnöktől, hogy „Amerika a világ legnagyobb-szerűbb nemzete” – bár az komoly nemzetközi botrányt okozna, ha például a német kancellár vagy a magyar kormányfő mondana ilyet saját nemzetéről. Másként megfogalmazva: az Egyesült Államok kivételességét a tőle a II. világháború után egyoldalúan függővé vált nyugati világ kész tényként fogadja el, és fel sem merül annak megkérdőjelezése. Ez az önkéntes elfogadás amerikai elvárás, és egyben visszaigazolás is Európa részéről, hiszen ráerősít arra a jövőorientált narratívára, miszerint az „amerikai nemzetépítés” és „demokráciaexport” folyamatos sikertörténet és az emberiség javát szolgálja. Ezen a ponton érhető tetten, hogy az amerikai külpolitikát egyszerre mozgatja a (vélt és/vagy valós) nemzeti érdek és a küldetéstudatos idealizmus.

A három Pax Americana közti különbséget tehát azok nemzetközi elfogadottságában és megvalósulásában, valamint kiterjedésében kell keresnünk: a wilsoni változat megrekedt a „mi lett volna, ha” szintjén, a trumani változat ellenőrzése alá vonta a szabad világot és részben a harmadik világot is, az 1989 utáni változat pedig annyira globális, amennyire az megvalósítható.

Isteni küldetés

A fentebb bemutatott amerikai birodalmi narratívának van egy olyan vonása, amelyet ma már igyekeznek elhallgatni, mégis szerves része az amerikaiak önképének: küldetésük „isteni eredete”. John Winthrop Reagan által idézett (1630-as) prédikációjában az Újvilág Isten országának földi megjelenése

(*God's shining city upon a hill*), a 19. század mesternarratívája szerint a kontinentális nyugati terjeszkedést (ha tetszik, birodalomépítést) Isten második kiválasztott népe (*God's second chosen people*) isteni küldetésként (*Manifest Destiny*) hajtja végre. A Párizsban 1919-ben végül elbukó wilsoni új rendet Herbert Hoover egyenesen Amerika első keresztes hadjáratának (*America's First Crusade*, 1942) nevezte, Eisenhower II. világháborús memoárja pedig a *Keresztes háború Európában* (*Crusade in Europe*, 1948) címet kapta. 1956-ban vált hivatalosan nemzeti mottóvá, és került fel a birodalmi szimbólummá emelt „zöldhasú”-ra (*greenback*, a dollár bankjegyek beceneve) az „*In God We Trust*” (Istenben hiszünk!) jelmondat. A hidegháborús amerikai identitás szerves része volt a hitben élő amerikaiak és a (keresztény) hitben élőket üldöző, bebörtönző és legyilkoló (ateista-istentagadó) kommunisták szembeállításá. S bár az 1968-as nemzedék ezt a mesternarratívát alapjában kérdőjelezte meg, birodalmi válságok esetén (elsősorban a republikánus elnökök) mégis ehhez nyúlnak. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás után például Bush elnök Amerika új kihívóit a „gonosz tengelyének” (*Axis of Evil*) nevezte (a II. világháborús ellenfél – *Axis* – és a bibliai gonosz – *Evil* – retorikai ötvözésével),⁶ és első felindulásában (a támadások napján) keresztesháborút hirdetett a nemzetközi terrorizmus ellen.

Mivel a birodalmi narratíva szerint az amerikai „kiválasztott nép” és „isteni küldetés”-t teljesít – tehát eleve igaza van –, vele szemben kritikának nincs helye. Paul Hollander – a tudományos fogalom megalkotója – szerint az Amerika-ellenesség (*anti-Americanism*) az „elkövető” pszichés zavarait tükrözi: irigyleti az amerikaiak sikereit és/vagy elutasítja a modernizációt. Szerinte a 21. század első évtizedében ez volt az „egyetlen globális ideológia”, és felerősödését öt okra vezeti vissza: 1. a Szovjetunió összeomlásával elveszett a negatív morális ellenpont; 2. az amerikai birodalmiság nyílt katonai felvállalása; 3. a republikánus elnökök (először Bush, majd Trump) globális népszerűtlensége; 4. a globalizáció és az amerikai kultúra globálissá válásának elutasítása; 5. az iszlamista fundamentalisták fellépése.⁷ Hollander könyvének megjelenését követően heves

⁶ Ezt hívja a kultúratudomány az ismerős megidézésének (*invoke the familiar*), s ezt az eszközt az amerikai külpolitika rendszeresen alkalmazza. Az 1950-es években „vörös” fasiszmusnak nevezték a kommunizmust, a 2000-es években pedig „iszlamofasiszmus”-nak az új, radikális arab nacionalizmusokat. Bagdad 2003-as elfoglalásakor a Szaddam-szobor CNN által élőben közvetített ledöntése pedig 1956 egyik ikonikus mozzanatát idézte meg.

⁷ HOLLANDER 2004: 16–20.

tudományos és közéleti vita robbant ki a témában. Az ellenérvek közül figyelmet érdemel az a felvetés, hogy miért ne volna szabad Amerikát kívülről kritizálni, ha belülről (Noam Chomsky, Howard Zinn stb.) szabad, illetve hogy az amerikai birodalmi hatalomgyakorlás (Vietnám, Chile, Afganisztán stb.) kritikája nem Amerika-ellenesség a szó hollanderi értelmében, hiszen jogos sérelmekre épül.⁸

Az amerikai birodalom sajátos elemei és működése

A kötet előző fejezeteiben már részletesen bemutatottuk az amerikai alkotmányos rendszert és azon belül a külpolitika helyét, a külpolitikát meghatározó amerikai nemzeti ideológiákat, valamint a külpolitikai döntéshozatal működési mechanizmusait. Így itt és most csak azokra az egyedi aspektusokra helyezzük a hangsúlyt, amelyek érdemben befolyásolják az USA szerepét és megítélését a világban. Ezek közé tartozik a döntéshozatal intézményi kereteinek folyamatos alakítása, a külpolitika és a hírszerzés nyilvánosság előtt zajló, kongresszusi felügyelete, a döntéshozatal regionális preferencialistája, valamint a birodalmiság és a (humanitárius) segélyezés összekapcsolása.

A döntéshozatal intézményi keretei

Az első Pax Americana meghirdetésekor, az Egyesült Államok hadba lépése idején (1917. április) a külpolitikai döntéshozatal az elnök és legfőbb tanácsadója, House ezredes privilégiuma volt. Robert Lansing külügyminisztert – aki egyébként ismert nemzetközi jogász volt – például teljes mértékben kizárták a 14 pont megalkotásából. Wilson londoni és római nagykövete (Walter Hines Page és Thomas Nelson Page) az elnök korábbi, tudományos műveinek kiadója volt, legfőbb bécsi diplomáciai képviselője (Frederick Courtland Penfield) pedig az egyik legjelentősebb kampányfinanszírozója. Walter Lippmann szerint Lansing irodájában a lehúzható Európa-térkép az 1878-as berlini kongresszus előtti állapotokat tükrözte, a katonai hírszerzést pedig Ralph Van Deman ezredes csak a hadba

⁸ A SHAFR (Society for the Historians of American Foreign Relations) 2007-es konferenciáján a társaság akkori elnöke, Max Paul Friedman teljes plenáris előadását ennek a témának szentelte. FRIEDMAN 2008: 497–514.

lépést követően (1917 májusában) kezdhette el megszervezni.⁹ Az elmúlt száz év során tehát az amerikai külpolitikai infrastruktúra fokozatosan épült ki.

1946 második felében született meg a döntés a Fehér Házban, hogy az USA békeidőben is felvállalja a nyílt konfrontációt a világháborúban még szövetséges Szovjetunióval. 1947-től építették ki azt a külpolitikai infrastruktúrát, amely lehetővé tette (és teszi) az amerikai birodalomépítést és annak működtetését. Ekkor hívták életre az addig önálló tengerészeti és hadügyi tárca egyesítésével a Védelmi Minisztériumot, a Központi Hírszerző Ügynökséget (CIA), a Nemzetbiztonsági Tanácsot és a Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsát is. Ezt követte a NATO, majd további közel ötven hasonló regionális védelmi szövetség létrehozása. Az amerikai kultúra terjesztése céljából elindították a hidegháborús rádiókat, a Fulbright-programot és a Salzburg-szemináriumot. A két nagy párt megállapodott (Vandenberg-határozat, 1948) abban, hogy – 1919-cel ellentétben – nem teszik belpolitikai viták tárgyává a hidegháborús külpolitikát.¹⁰ A harmadik Pax American korában – vagyis napjainkban – a katonai akciókat Washington már nem önálló szuperhatalomként hajtja végre, hanem az ENSZ (például jugoszláv örökösödési háború) vagy a NATO (a terrorizmus elleni háború 9/11 után) égisze alatt.¹¹ Az Amerikán kívüli világ számára ez azt sugallja, hogy az amerikai birodalmi érdekek érvényesítését nemzetközi konszenzus övezi (ENSZ), és minden katonai akció alapvetően önvédelmi jellegű (NATO). Retorikai szinten ezzel ellensúlyozzák a „világ csendőre” narratívát.

A nyilvánosság kontrollja és az arra adott kormányzati válaszok

Az USA szerepét a világban és annak nemzetközi megítélését alapvetően befolyásolja az a tény, hogy az amerikai külpolitikát és hírszerzést a sajtó és a Kongresszus rendszeresen vizsgálja, és a vizsgálat eredményeit nyilvánosságra is hozzák. Egy mai átlagos médiafogyasztó tudja, hogy mi a különbség az FBI, a CIA és az NSA között, de fogalma nincs arról, hogy hívják a német, francia, kínai vagy indiai titkosszolgálatot, vagy hogy mi a különbség az MI5 és az MI6 között. Ez a fajta nyilvánosság egyfelől a törvényes keretek szigorúbb

⁹ GLANT 2008: 198–220.

¹⁰ MAGYARICS 2014: 319–343.

¹¹ MAGYARICS 2012: 7, 15.

betartására, másfelől cenzúrára és dezinformációs stratégiák kialakításra sarkallta és sarkallja az amerikai külügyet és szolgálatokat.

A vietnámi háború óta a fősodratú amerikai sajtóban rendszeresen jelennek meg politikai indíttatású szivárogtatások és oknyomozó cikkek. Előbbire ismert példa a Pentagon-iratok ügye (1971), a WikiLeaks (Assange, 2006), Edward Snowden filmen is bemutatott esete (2013) vagy a legutóbbi, 2023-as incidens, amelyet állítólag egy 23 éves nemzeti gárdista egyedül követett el. A Mý Lai-i mészárlás bemutatásával kezdődő oknyomozó külpolitikai újságírás már összefüggő és a hivatalos amerikai kormányzati narratívát cáfolni igyekvő értelmezéseket közöl.¹² Idetartozik Woodward ikonikus könyve a CIA és a közép-amerikai drokartellek kapcsolatrendszeréről (1987), az Abu Ghraib-i börtönfotók esete (2004) vagy Hersh írása az Északi Áramlat elleni terrorista terrortámadásról (2023).

Ez a fokozott médianyilvánosság nyilvánvaló okokból soha nem volt sajátja a hagyományos birodalmi politizálásnak, a szolgálatok rendszeres ellenőrzése a Kongresszus (értsd: egy másik hatalmi ág) által viszont egyedi eleme az amerikai rendszernek. A szolgálatok első átvilágítását a Kongresszus és az elnök gyakorlatilag egyszerre kezdeményezte 1975-ben: előbbit a Church-bizottság, utóbbit a Rockefeller-bizottság formájában. A nemzetközi kapcsolatok alakítását és kutatását az forradalmasította, hogy mindkét bizottság jegyzőkönyveit és végső jelentését maga az amerikai kormányzat jelentette meg hivatalosan, több kötetben. Hasonló 21. századi példa a 9/11-es terrortámadásokat vizsgáló bizottság jelentése (2004), illetve a terrorizmus elleni globális háborúban alkalmazott – nem egyszer nemzetközi jogot sértő – amerikai vallatási módszerek feltárása (2014).

Az amerikai külügyi vezetés és a szolgálatok számára a rendszeres kongresszusi ellenőrzés érdekes dilemmát jelent. Ez a fajta transzparencia erősíti azt az amerikai narratívát, miszerint az amerikai birodalom nyíltan és őszintén szembenéz saját hibáival és elismeri a túlkapasokat is: tehát hiteles, és nem olyan, mint a korábbi birodalmak (lásd fentebb a kivételességnarratívát).¹³ Ugyanakkor a titkosszolgálatosság lényege a titkosság: ezt viszont aláássa a Kongresszus és a sajtó rendszeres ellenőrzése, a szolgálatok mozgási szabadságát korlátozza. Itt tehát két hatalmi ág harcát látjuk: ebben mindkét fél maga mellé próbálja

¹² HERSH 1970.

¹³ Ennek viszont ellentmond az Amerika-ellenesség vádja minden, főleg külső kritikával szemben, ahogyan arról Hollander kapcsán fentebb már szóltunk.

állítani a médiát, s azon keresztül a közvéleményt. A végrehajtó hatalmi ág ebben a helyzetben két eszközzel élhet, és láthatóan él is: cenzúrával és dezinformációval.

Régi klasszikus politikai *bonmot*, hogy „háború idején az igazság az első áldozat”.¹⁴ Az amerikai kormányzat minden háborúban alkalmazta, és ma is alkalmazza az állami cenzúra intézményét. A 2010-es évektől kezdve új tendenciának tűnik, hogy a cenzúrákat nem a fősodratú média ellenében, hanem azzal együttműködve üzemeltetik. Az amerikai demokrácia válságának látványos bizonyítéka, hogy ezt az eszközt a szövetségi kormányzat belpolitikai téren, például választási kampányban is beveti. A 2022-ben indított Twitter-akták ijesztő képet festenek a szövetségi kormányzat és a közösségi médiumok együttműködéséről. A cenzúra másik, kevésbé látványos eleme a korábban kutathatóvá tett történelmi források visszatitkosítása. Ifj. Bush elnök második ciklusában például a koreai háborúval (1950–1953) és a kubai rakétaválsággal (1962) kapcsolatos külügyi és hírszerzési iratokat tikosítottak vissza.¹⁵

A nyilvános és nem nyilvános birodalmi (kül)politizálás nyilvánosság előtt nehezen vállalható elemeinek elfedésének gyakran használt eszköze a dezinformáció. A fejezet írása során folyamatban lévő orosz–ukrán háború erre két szemléletes példát is kitermelt. A konfliktus kirobbanásakor egy sor „harctéri” videó járta be az internetet, ám számos esetben kiderült, hogy a felvételek számítógépes játékokból származnak. Ezeket részben tekinthetjük ártatlan tréfának is, ám az Északi Áramlat gázvezeték felrobbantása körül kialakított értelmezési háború nyilvánvalóan az olvasók valóságérzetének megingatását szolgálja. A robbantás 2022. szeptember 26-án történt, hivatalos magyarázatot azonban sokáig nem kaptunk erre a példa nélküli akcióra.¹⁶ 2023. február 8-án jelent meg Seymour Hersh cikke a *Substack*-en, amelyben a Biden-kormányzatot vádolta meg a robbantással. Egy hónappal később a *New York Times* – Hersh-hez hasonlóan amerikai kormányzati forrásokra hivatkozva – azt állította, hogy ukránbarát

¹⁴ Az idézet Hiram Johnson amerikai szenátortól származik, 1917-ből. Ez KNIGHTLEY 1975 mottója is.

¹⁵ A Cold War International History Project (George Washington University) jóvoltából például 2000-ben még nyilvános volt a Mongúz-hadművelet (a Kuba elleni CIA- és katonai akciók forgatókönyve 1959 és 1962 között) csaknem teljes szövege, ma már nem az.

¹⁶ Még a hidegháború legsötétebb időszakaiban sem volt szokás a polgári lakosság energiabiztonságát ellátó infrastruktúra támadása: a Barátság kőolajvezetékét például egyszer sem érte ilyen támadás.

(de sem a jelenlegi ukrán vezetéshez, sem a NATO-hoz nem köthető) szabotőrök voltak az elkövetők. 2023. május elején a svédek azt közölték, hogy a robbantások idején orosz hajókat láttak a térségben. A legfrissebb, német kormányzati információk szerint mégis az ukránok voltak az elkövetők. Ebben a modern dezinformációs kampányban az egymással versengő narratívák már nem a valóság megismerését szolgálják, hanem – a posztmodern politika és média logikáját követve – szabadon választható értelmezési kereteket ajánlanak a példátlan incidensről: mindenki számára, ízlés szerint.

Regionális preferenciák

Az amerikai birodalmiság működésének harmadik sajátos eleme a regionális preferenciák dimenziója.¹⁷ A második és a harmadik Pax Americana közös eleme, hogy birodalmát Washington a tengeren túlról működteti. Mivel az Egyesült Államokat közvetlen támadás sem Mexikó, sem Kanada részéről nem fenyegeti, a birodalmi válságok kezelésében a Fehér Háznak jelentős mozgástere van. Párhuzamos válságok esetén általában fontossági sorrendet állítanak fel. Hagyományos, „európai típusú” párhuzamos válságkezelést (értsd: realpolitikát) az elmúlt 75 évben csak a Nixon–Ford duótól láthattunk (például 1973-ban Izrael, Chile és Vietnám kapcsán).

Az Egyesült Államok számára hagyományosan Közép- és Dél-Amerika a legfontosabb térség: ha itt gond van, minden erőforrást ide összpontosítanak. Ez a 20. században – különösen az első két évtizedben és a hidegháborúban – általában katonai beavatkozást jelentett. A két világháború közti időszakban a Távol-Kelet volt a második legfontosabb régió: itt elsősorban Japán katonai-politikai terjeszkedésének megállítása volt a cél. Az európai politikából az Egyesült Államok tudatosan kimaradt, Közép-Európában a térség stabilizálásának biztosítása volt a cél. Washingtont ekkoriban a Közel-Kelet és Afrika pusztán befektetési célpontként érdekelte, ahogyan a Szovjetunió is, amelyet csak 1933-ban ismert el hivatalosan. A hidegháborúban először a Távol-Kelet (Japán pacifikálása, a kommunista Kína kérdése, később Indokína), majd – legkésőbb 1979-től – a Közel-Kelet volt a második számú prioritás. A második Pax Americana korában ez volt a leglátványosabb prioritásváltás amerikai

¹⁷ Az egyetlen, magyar nyelven is olvasható átfogó amerikai külpolitika-történet (MAGYARICS 2014) is ezt a logikát követi.

résről, hiszen a térségben csak 1946-ban jelentek meg (ekkor a Szovjetuniót tartották távol Irántól), majd elsőként ismerték el a frissen létrehozott zsidó államot, Izraelt (1948). 1979-ig Irán számított az USA legfontosabb térségbeli szövetségesének Izraelen kívül. Az 1979-es iráni iszlám forradalom és túszedráma, valamint a szovjet támadás a szomszédos Afganisztán ellen a két szuperhatalom közti konfliktus homlokterébe emelte a térséget. A britek és franciák távozását követően (Szuez, 1956) a helyiek immár az Egyesült Államokban látták az új fehér gyarmatosítót: így vált az USA a közel-keleti terrorizmus új céltáblájává az 1980-as évekre. Ez a konfliktus a Szovjetunió összeomlásával sem ért véget, hiszen a leglátványosabb terrortámadás 2001. szeptember 11-én érte az Egyesült Államokat. Nyugat-Európa stabilan harmadik számú preferencia maradt, s Washington több politikai érdeklődést mutatott Afrika, mint a szovjet megszállás alatt sínylődő Közép-Európa iránt.

1989 után, a harmadik Pax Americana korában Latin-Amerikát a Közel-Kelet követi a listán, s Iránt Szaúd-Arábia váltotta a legfontosabb regionális szövetséges státuszában (Izrael után, természetesen). Kínára és Indiára potenciális gazdasági kihívóként tekintenek amerikai részről, a volt szovjet tábor nagy részét pedig integrálták a NATO-ba és az Európai Unióba. Az amerikaiak európai birodalma meghívásos alapon működik,¹⁸ és ezt egyik fél sem akarja feladni. Washington Oroszországra ellenséggként, Ukrajnára pedig konfliktusövezetként tekint a 2010-es évek közepe óta. A balti államokat és Finnországot már szintén integrálták a NATO-ba, Svédország felvétele folyamatban van. Ezzel az amerikai birodalom elérte a lehetséges legtávolabbi határait, hiszen semmiféle jel nem utal arra, hogy Oroszország, Kína vagy India csatlakozni kívánna az újvilági „majdnem hegemonhoz”. Így vált az Egyesült Államok „futottak még” tengerentúli országból globális nagyhatalommá alig háromnegyedszázad alatt.

Humanitárius segélyezés – a civil szféra bevonásával

Az amerikai birodalom működésének negyedik egyedi eleme a diplomácia és a humanitárius segélyezés (tágabb értelemben a kormányzati és a civil szféra) összekapcsolása, amely szintén amerikai „találmány”. A hagyományos amerikai gondolkodás szerint a háború olyan katasztrófa (*disaster*), amely azonnal

¹⁸ GADDIS 1997.

az elesettek megsegítéséért kiált (*relief*); a háborút pedig újjáépítés (*reconstruction*) követi. Az I. világháború során és után amerikai egyházi és civil szervezetek sora végzett segélyező munkát. 1919 januárjában a szövetségi kormányzat is belépett ebbe a politikai térbe és magával vitte az európai szövetséges hatalmakat is: a Kongresszus hathavi megbízással életre hívta az Amerikai Segélyelosztó Szervezetet (*American Relief Administration, ARA*), annak élére a korszak vezető filantrópját, Herbert Hoovert állította, és a projektet megtámogatta 200 millió dollárral. Wilson Párizsban elérte, hogy az ARA vezesse és koordinálja a szövetséges segélyezési programokat. Amikor az ARA mandátuma lejárt, a szervezetet átalakították NGO-vá, és így folytatták a munkát 1923-ig. Ez az amerikai segélyprogram forradalmi újítás volt, hiszen altruista indíttatású volt, és a győztesek mellett a vesztes országokra, sőt az időközben ellenséggé előlépő Szovjet-Oroszországra is kiterjesztették. A határok állandó mozgása-mozgatása és a még és már nem létező országok közti konfliktusok által kitermelt drámai menekültválság mellett az amerikaiak foglalkoztak még a hadifoglyok hazaszállításával, a hadiárvak ügyével és gyermekétkeztetéssel, sőt a Habsburgok utáni Közép-Európában – a Vöröskereszt bevonásával – modernizálták a csecsemő- és anyagondozást is.¹⁹ Az 1960-as évek amerikai újbalos történetírása – gyakran szó szerint átvéve a kommunista történelemhamisító narratívát – megpróbálta ezt a segélyezési programot az amerikai imperializmus trójai falovaként bemutatni.²⁰ A száraz tények azonban azt mutatják, hogy az Egyesült Államok nem vett aktívan részt az európai politika alakításában, bár az amerikai magántőke jelentős szerepet játszott a legyőzött Ausztria és Magyarország pénzügyi stabilitásának biztosításában, illetve – nem egyszer szembemenve a kormányzati akarattal – a német és a szovjet gazdaság újjáépítésében és modernizálásában is. Erre azonban csak a Hoover-féle segélyakciók lezárását követően, 1923 őszétől került sor (például Dawes-terv, Young-terv).

A II. világháború idején a húsz évvel korábban létrehozott civil és egyházi segélyszervezetek ismét akcióba lendültek. Az amerikai kvékerek például egyenesen tankönyvet írtak és kurzusokat tartottak a segélyezésben részt venni kívánó önkéntesek számára,²¹ a Joint (*Jewish Joint Distribution Committee*) pedig az európai zsidóság megmentésén dolgozott. A háború után két új szereplő jelent meg a színen: az újonnan létrehozott ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és maga

¹⁹ KIND-KOVÁCS 2022: 121–152.

²⁰ GLANT 2022: 266–270.

²¹ KRAUS 1944.

a Truman-kormány, utóbbi a teljes európai térség gazdasági rehabilitációját célzó Marshall-terv meghirdetésével. Ezt a kezdeményezést a Szovjetunió és az általa megszállt közép-európai országok azonban elutasították. 1948-ban az új kommunista vezetők kiutasították Magyarországról a kvékereket és a Jointot is.

Az 1959-ben bemutatott *Ordító egér* (*The Mouse That Roared*) című angol politikai szatíra éppen ezt a diplomáciát és segélyezési hajlandóságot összekötő amerikai trendet állította középpontba. A történet egy (fiktív) európai nagyhercegségben, Grand Fenwickben játszódik. A miniállam fő exportterméke egy vörösbőr, ezt azonban gonosz kaliforniai bortermelők egy hasonló nevű, de olcsóbb és rosszabb minőségű termékkel leveszik a piacról. A korai középkorban létrehozott törpeállam nem tud tiltakozni Washingtonnal, ugyanis a konfliktus kirobbanásának pillanatáig hivatalosan el sem ismerték az Egyesült Államok létezését. A fenyegető államcsőd ellen egyetlen menekülési útvonal marad, és ezt a miniszterelnök vázolja fel az uralkodónőnek: hétfőn hadat üzenünk az Egyesült Államoknak, kedden elveszítjük a háborút, és péntekre megérkeznek az amerikai segélyek. A „háborút” egyébként Grand Fenwick nyeri, elkerülük az atomháborút, de új dilemmák elé állítják a nagyhercegség és a két szuperhatalom vezetőit is.

A hidegháború második felében az amerikai kormányzat fokozatosan bevonta a civil szervezeteket is, elsősorban a kulturális diplomáciába. Az amerikai Fulbright-ösztöndíjasok például az IREX és a Ford-alapítvány égíse alatt érkeztek Magyarországra, hiszen államközi műszaki, tudományos és kulturális csereegyezményt csak 1977-ben írtunk alá az amerikaiakkal. A civil segélyszervezetek a vasfüggönyön túli válságok menekültjeit továbbra is támogatták. Ilyen volt a Hoover által életre hívott First Aid for Hungary 1956-ban, és hasonló támogatást kaptak 1968-ban a cseh és szlovák, majd 1981-ben a lengyel menekültek is. 1984-ben érkezett Magyarországra a Soros György által létesített Nyílt Társadalom Alapítvány, amely néhány éven belül lebontotta a kommunista diktatúra információs monopóliumát.

1990-ben Molnár Tamás már konkrét potenciális veszélyforrásként azonosította a politikai térben aktív, de választói felhatalmazás és társadalmi ellenőrzés nélkül működő NGO-kat.²² Legkésőbb a 2015-ös európai menekültválság a legszélesebb nyilvánosság előtt is igazolta ezeket a félelmeket. Ezt a puha hatalomgyakorlási technikát (*soft power*) napjainkban elsősorban – de nem kizárólag – az amerikai demokrata kormányzatok alkalmazzák. Az ebben részt vevő civil

²² MOLNÁR 2022: 22–23.

szervezetek elvileg a társadalmi igazságtalanság és a korrupció ellen harcolnak, ám rendszeresen beleavatkoznak a fogadó ország belügyeibe is – s teszik ezt választói felhatalmazás nélkül, Magyarországon pedig egyenesen a választói akarattal szembemenve.²³ Ez az újfajta politikai aktivitás napjainkban már egyértelműen aláássa a Wilson–Hoover duó által megalapozott „jótékony birodalom” (*benevolent empire*) imázst.

Elnöki doktrínák, feltartóztatás, nemzetbiztonsági stratégiák

A II. világháborút követően az Amerikai Egyesült Államok a nemzetközi politika (egyik) főszereplőjévé lépett elő, és ennek a külpolitikának a mindenkori elnök a hivatalos „arca”. Ennek legfőbb oka a kötetünkben már bemutatott alkotmányos rendszer természetében keresendő. Az amerikai elnöknek jóval nagyobb külpolitikai mozgástere van, mint bármelyik demokratikusan megválasztott kollégájának, hiszen a hatalmi ágak markáns elválasztása miatt az elnök a végrehajtó hatalmi ág fejeként maga dönthet diplomáciai és katonai kérdésekben is. Ebbe a Kongresszus csak korlátozott módon szólhat bele, például a költségvetés megnyirbálásával, a részben nyilvánosság előtt zajló vizsgálatokkal és – extrém esetben – az alkotmányos felelősségre vonás (*impeachment*) eszközével.²⁴ Ezért az egyes elnökökhöz társított, az esetek többségében a hazai és nemzetközi nyilvánosságnak szánt „doktrínák” különösen fontos szerepet játszanak az amerikai külpolitika kommunikációs stratégiáiban és elemzői értelmezésében is. Ebben az alfejezetben először a hidegháborús feltartóztatási stratégiákat és elnöki doktrínákat tekintjük át, majd a harmadik Pax Americana korában ezek továbbélését és az 1987 óta „kötelező” nemzetbiztonsági stratégiákat.

²³ A 2022-es magyar választásokon a Center for American Progress nevű civilszervezet 11 „mikroadományozója” közel 4 milliárd forintnyi dollárral támogatta az ellenzéki kampányt, hivatalosan nem a pártokat, hanem a Márki-Zay Péter vezette „mozgalmat”.

²⁴ Míg egy parlamentáris demokráciában például a törvényhozás kikényszerítheti egy kormánytag leváltását, erre Amerikában csak az elnöknek van joga.

Feltartóztatási stratégiák

A hidegháborús amerikai külpolitika sarokköve a George F. Kennan által 1946-ban megfogalmazott „feltartóztatás” (*containment*) doktrínája volt. A Truman-kormányzatot követően minden adminisztráció hirdetett új feltartóztatási stratégiát, és ezek általában beilleszthetők a szimmetrikus vs. aszimmetrikus értelmezési keretbe. A szimmetrikus feltartóztatás doktrínája szerint a szovjet agressziót az adott ponton és pillanatban egyenlő erő bevetésével kell megállítani, az aszimmetrikus szerint viszont a Fehér Ház dönti el, hogy adott kommunista agresszióra reagál-e, és ha igen, hol, mikor és hogyan. Utóbbira példa az Eisenhower-kormányzat „masszív ellencsapás” (*massive retaliation*) narratívája és – nem nyilvános – predelegáció (*nuclear predelegation*) gyakorlata.²⁵ Ezt a vonalat folytatva: Kennedy „rugalmas válaszcím”-ről (*flexible response*) beszélt, Lyndon Johnson pedig differenciálásról és hídépítésről a két nagy tábor között. A Nixon–Ford-korszak kulcsszava az enyhülés volt, Carter pedig az emberi jogokra helyezte a hangsúlyt. Reagan volt az első elnök, aki tudatosan kilépett ebből a retorikai dimenzióból, és a hidegháború megnyeréséről kezdett beszélni.²⁶

Az amerikai birodalmiság egyik kulcseleme az, hogy Washington konkrétan elvárja saját szövetségeseitől, hogy meg se kérdőjelezzék az amerikai kivételesség toposztát. Ezért hosszú időn keresztül nem illett rámutatni az alkalmanként messianisztikusan idealista amerikai retorika és a nyers amerikai birodalmi hatalomgyakorlás közti szakadéokra. Ezt először az újbóloldali történetírás, majd a vietnámi háború ellen tüntető *baby boomer* generáció vállalta fel, később pedig olyan ikonikus nyelvész-politológusok és történészek, mint Noam Chomsky és Howard Zinn. A hidegháborús amerikai birodalomépítést azért tekinthetjük kegyelmi állapotnak, mert – legalábbis retorikai szinten – a „szabad világ vezetője” a „rab nemzetek” pártfogója volt, a „gonosz birodalmának” következetes ellenfele. Ez a gyakorlatban azonban másként nézett ki: a demokratikusan megválasztott, de Washingtonnak nem tetsző latin-amerikai kormányok megváltatása (a teljesség igénye nélkül: Guatemala, 1954; Dominikai Köztársaság,

²⁵ A kubai rakétaválság kapcsán derült ki, hogy mindkét szuperhatalomban létezett olyan vezetői utasítás, amely szerint bizonyos kivételesen kritikus helyzetekben Washington és Moszkva konkrét engedélye nélkül is be lehetett vetni taktikai atomfegyvert. GLANT 2014: 131–32.

²⁶ GADDIS 2005: 342–379.

1965; Chile, 1973) ugyanúgy retorikai csapda volt a Fehér Ház számára, mint a szabad világ kollektív biztonsági rendszerébe (NATO) betagozódott Törökország vagy az 1970-es évek közepéig fasiszta diktatúráként működő Spanyolország és Portugália. A hidegháborúról írt egyik legjobb (és leginkább időtálló) könyvében Gaddis ezeket az ellentmondásokat vizsgálta, az adott kormányzat retorikájának és tetteinek összevetésével.²⁷ Az érthetőség kedvéért egy magyar vonatkozású példa: Eisenhower kampánya során (1952) az elnökjelölt és későbbi külügyminisztere, John Foster Dulles egyaránt arról beszélt, hogy „a kommunizmust vissza kell szorítani” (*rollback*), a vasfüggönyön túli fővárosokat pedig „fel kell szabadítani” (*liberation*). Amikor ezt a rádiók (SZER, Amerika Hangja) által is közvetített üzenetet 1956-ban Lengyelországban és Magyarországon is komolyan vették, Washington – amerikai szempontból érthető módon – nem vállalta fel a közvetlen konfrontációt Moszkvával.

Elnöki doktrínák

Az elnök doktrínák kérdésköre – bármennyire is vonzó téma – azért csak részben alkalmas eszköz az amerikai külpolitika értelmezéséhez, mert egyes diplomáciai fordulópontokhoz kapcsolódnak ilyen dokumentumok, másokhoz viszont nem. Az amerikai történetírás által számontartott első elnöki doktrína James Monroe (1823), a második Harry S. Truman (1947) nevéhez kötődik.²⁸ Wilson-doktrínáról ugyanakkor nem beszélünk, bár a demokrácia globális elterjesztését meghirdető (Németország ellen hadüzenetet kérő 1917. áprilisi) beszéde és az azt kiegészítő 14 (és további 9) pont legalább olyan súlyú, mint Monroe vagy Truman deklarációja – legutóbb például a Biden-kormányzat idézte egy hivatalos dokumentumban. Trumant követően azután az amerikai sajtó és történetírás minden elnökhöz saját doktrínát társít – ezzel leértékelve a külpolitikai doktrínák paradigmateremtő vagy paradigmaváltó természetét. Tovább komplikálja az értelmezés kereteit és lehetőségeit az, hogy a két legnagyobb hidegháborús amerikai traumához (a kubai rakétaválsághoz és a vietnámi vereséghez) viszont nem

²⁷ Az eredeti változat 1982-ben jelent meg.

²⁸ A Monroe-doktrínát többen is kiegészítették, ezeket „*corollary*”-nek nevezi a szakirodalom. Ezek közül a leghíresebb Theodore Roosevelttől 1907-es beszéde, amelyben az Egyesült Államokat a nyugati félteke egyetlen (!) civilizált hatalmának nevezte, és magának vindikálta a regionális csendőr szerepét.

kötődik ilyen „doktrína”. Az elnöki doktrínák azért megkerülhetetlenek mégis, mert az amerikai nemzeti történetírásban ezekre építették fel a hidegháborús (és egyben birodalomépítő) mesternarratívát, és ezeket minden amerikai egyetemi történelemtankönyv szerzője „rituálisan” fel is sorolja. Nézzük röviden a listát!

1947-ben Truman (a görög válság kapcsán) meghirdette a kommunizmus ellen harcoló erők gazdasági és (szükség esetén akár) katonai támogatását, de szigorúan a szovjet blokkon kívül. Ezt Eisenhower kiterjesztette a Közel-Keletre, ahol a két világháború közti időszakban az Egyesült Államok a „futottak még” kategóriában sem volt jelen, 1946-tól viszont (ahogyan arról a regionális preferenciák kapcsán már szóltunk) fokozatosan főszerelővé lépett elő. Kennedy és Johnson doktrínája a kommunizmus latin-amerikai elterjedésének kívánt gátat szabni: előbbi „bármilyen áron” (*pay any price, bear any burden*), utóbbi a demokratikusan megválasztott dominikai kormány megbuktatásával (a választás nem belügy, ha kommunista kormányt juttat hatalomra). Részben a vietnámi helyzetre reagálva Nixon meghirdette a „mi fizetünk, ti harcoltok” elvet, azzal kiegészítve, hogy az USA nukleáris védőernyőt biztosít szabad világbeli szövetségesei számára, Carter pedig az iráni túsírdra kapcsán jelentette be, hogy az USA a katonai erő alkalmazását is opciónak tekinti érdekei védelmében a Perzsa-öböl térségében. Reagan nyíltan felvállalta a szabadságukért harcolók támogatását, de csak a totalitárius (értsd: szovjet vagy szovjet típusú) rezsimekkel szemben. A legutóbbi „doktrína” az ifjabb Bush elnök nevéhez kötődik, de annak megjelenése már nem elnöki beszédhez, hanem egy új típusú kormányzati dokumentumhoz köthető.

Nemzetbiztonsági stratégiák

Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a feltartóztatási stratégiák a mindenkori elnökválasztási kampányok keretében jelentek meg, a doktrínákat pedig a kortárs sajtó „kanonizálta” az éppen aktuális napi politikai válság kapcsán mondott elnöki beszédek alapján. Ebben a retorikai kavalkádban próbált rendet tenni az 1986-ban elfogadott Goldwater–Nichols-törvény, amely 1947 és a 2001-es *Patriot Act* törvény között a védelmi szféra legátfogóbb átszervezését valósította meg. Az új törvény kötelezte a Fehér Házat arra, hogy hivatalos nemzetbiztonsági stratégiát (*National Security Strategy, NSS*) hozzon rendszeresen nyilvánosságra. Az első hivatalos NSS 1987-ben készült, az eddigi utolsó pedig 2022 októberében. 1986-ban az Irán-kontra ügy kapcsán joggal felháborodó demokrata kongresszusi többség évente kötelezővé tette volna az NSS

közzétételét, arra hivatkozva, hogy így átláthatóbb a költségvetés tervezése. A hidegháború utáni, harmadik Pax Americana korában az NSS az előre megtervezett kormányzati külpolitikai kommunikáció része, és nem egyes válságokra adott azonnali reakció (mint a doktrínák többsége). Nézzünk erre is néhány példát!

1994-ben tették közzé a Clinton-kormány második NSS-ét, amelyben az USA helyét és szerepét definiálták a hidegháború utáni világban. Eszerint az Egyesült Államoknak továbbra is aktív szerepet kell játszania a világ számára fontos térségeiben, biztosítani kell kedvező nemzetközi környezetet az amerikai gazdaság belső fejlődése számára, és tovább kell terjeszteni a demokráciát a világban (*Engagement and Enlargement*). A 2002-es NSS-t Bush-doktrínának is nevezik, hiszen a 43. elnök ekkor és itt hirdette meg Amerika preventív háborúhoz (egyoldalú megelőző csapáshoz) való jogát a terrorizmus elleni globális háború keretében. Az Obama által kiadott 2010-es NSS ismét a diplomáciai (az unilaterálissal szemben multilaterális) vonalat helyezte előtérbe a háborúzással szemben, különösen Oroszország, Kína és India vonatkozásában. Itt jelenik meg először a kiberbűnözés kiemelt nemzetbiztonsági kockázatként. A Trump idején kiadott 2017-es NSS (*An America First National Security Strategy*) kimondottan az amerikai érdekek – az erő pozíciójából való – védelmére helyezi a hangsúlyt, Oroszországot és Kínát pedig „revizionista” (a hidegháború után kialakult nemzetközi rendet, vagyis a harmadik Pax Americanát megkérdőjelező) külpolitikát folytató, az USA érdekeit fenyegető államként írja le. Ez az első NSS, amelyben a klímaváltozás kérdése nem jelenik meg jelentős nemzetbiztonsági kockázatként. A Biden-féle 2022-es NSS a megszokott témák mellett visszahozza a környezetvédelem kérdését a prioritások közé, és olyan új kihívásokat azonosít, mint például a világjárványok és a biovédekezés (*biodefense*) ügye, az élelmiszer-biztonság kérdése, valamint a transznacionális bűnszervezetek és a korrupció elleni közös, nemzetközi fellépés.

A feltartóztatási stratégiákban, elnöki doktrínákban és nemzetbiztonsági stratégiákban az a közös, hogy egyaránt kormányzati kommunikációs termékek, és az amerikai és nemzetközi közvéleményhez szólnak; céljuk pedig nyilvánvalóan az ellenségek és a kihívások azonosítása mellett a pozitív amerikai birodalmi imázs fenntartása. Utóbbira azért is nagy szükség van, mert a hagyományos idealista retorika és az alkalmanként nyers birodalmi hatalomgyakorlás közti szakadék a 2020-as években egyre szélesebbnek látszik.

Amerika és a világ a 2020-as években

2023-ra nyilvánvalóvá vált, hogy az amerikai demokrácia – és ezzel együtt az amerikai birodalom – válságban van, mint ahogy az is, hogy ez aláássa az Egyesült Államok nemzetközi megítélését és nagyhatalmi pozícióját. Ez azonban csak akkor vezetne az amerikai birodalom összeomlásához akár középtávon is, ha lenne olyan kihívó, aki hajlandó és képes lenne Washington helyébe lépni, ahogyan azt Amerika tette az európai nagyhatalmakkal (például a britekkel a Közel-Keleten és a franciákkal Indokínában) a II. világháború után. Ezt a szerepet a putyini Oroszország szeretné, de nem képes betölteni, Kína és India pedig egyelőre meg sem hajlandó próbálni, még regionális szinten sem.

Demokrácia- és birodalmi válságról akkor beszélhetünk, ha egy kultúra az előtte tornyosuló kihívásokra olyan válaszokat ad, amelyek túlzottnak, indokolatlanul erőszakosnak, nehezen értelmezhetőnek vagy egyenesen pánikszerűnek tűnnek – hiszen ezek a reakciók aláássák az adott kultúra önképét és birodalmi hitelességét. A 2020-as évek Amerikájában ezekre számos példát látunk, de egyelőre semmi nem utal arra, hogy ezek általánossá, rendszerszintűvé vagy kizárólagossá válnának. Az amerikai demokrácia válságával és a birodalmi hanyatlással kapcsolatos diskurzus ma mégis legalább annyira hangos, mint az 1970-es évek első felében volt – a vietnámi háború elvesztésekor és a Watergate-botrány idején –, bár a mai helyzet egyelőre kedvezőbb, mint az 50 évvel ezelőtti. Ennek okát részben Amerika szerves belső fejlődésében (demokráciaválság), részben a 2020 óta drámaian megváltozott nemzetközi helyzetben (Covid–19²⁹ és az orosz–ukrán háború) kell keresnünk. A belső válság nyilvánvalóan hozzájárult a nemzetközi kapcsolatok radikális átalakulásához, az erre adott amerikai katonai-politikai válasz pedig aláássa az amerikai birodalmi narratíva hitelességét – és éppen ezért táplálja a hanyatlás- és válságnarratívákat.

Az amerikai demokrácia belső válságának a kulcsa nem az elnökválasztások körüli csalásnarratívákban keresendő,³⁰ hanem abban, hogy a választásra jogosultak és a választásokon részt is vevő amerikaiak körében egykor többségben

²⁹ Az amerikaiak többsége a Covid-lezárásokat úgy élte meg, hogy a kormányzat korlátozza alapvető állampolgári, alkotmányos jogait. Világszerte érdekes dilemma volt, hogy ki milyen mértékben hajlandó lemondani alapvető jogairól, pusztán az ismeretlen szupervírustól való félelemből.

³⁰ Az amerikai történelem során súlyos válságot okozott az 1800-as, az 1824-es, az 1876-os és a 2000-es elnökválasztás, hiszen egyik alkalommal sem tudták a megszokott

volt a *baby boomer* generáció, ma viszont már nem, a politikai hatalmat azonban nem akarja átadni a következő nemzedékek képviselőinek. Ez a „boomer” elit saját befejezetlen politikai agendáját viszi tovább az 1960-as évekből: főként a kisebbségi jogok kiterjesztését és védelmét (most éppen a szexuális kisebbségeket), valamint a környezetvédelmet. Ezek valóban legitim politikai témák, ugyanakkor új, 21. századi kihívásokkal láthatóan nem kívánnak foglalkozni. Ez azért különösen ironikus, mert a nagyvállalatok demokráciatorzító hatását, a média kormányzati szolgálatba állítását, a mesterséges intelligencia által felvetett etikai és biztonsági kérdéseket vagy a szupervírusok és a génsebészet veszélyeit éppen ez a generáció fogalmazta meg elsőként a (tulajdonképpen önmaga szórakoztatására létrehozott) tudományos-fantasztikus irodalomban és filmben.³¹

A bideni külpolitika egyszerre mutat nehezen értelmezhető jegyeket és drámaian új változásokat is. Előbbire jó példa, hogy az amerikai külügy nyilvánosan is bejelentette, hogy nyíltan deklarált célnak tekinti a szexuális kisebbségek jogainak védelmét és kiterjesztését az egész világon. Ez legitim és nemes célkitűzés, és az Amerikától egyoldalúan függő Európában működik is, de nehezen elképzelhető, hogy ezzel új barátokat – és nem csak ellenségeket – lehet szerezni a Közel-Keleten, Kínában és Indiában.

A bideni külpolitika európai irányvonala viszont látványosan új elemeket is tartalmaz – és ezeket sokkal inkább tekinthetjük egy új birodalmi politika első megnyilvánulásainak, mint kapkodásnak vagy válságjeleknek. Az új amerikai stratégia immár nyíltan deklarált célja Európa leválasztása az olcsó orosz nyersanyagokról, elsősorban az olajról és a földgázról. A hidegháború idején számos amerikai–orosz (szovjet) *proxy*háborút láttunk (Korea, Vietnám, Afganisztán), de a jelenlegi orosz–ukrán fegyveres konfliktus az első, amelyik Európa

játékszabályokkal lezárni a folyamatot. Ezekhez képest sem a 2016-os, sem a 2020-as választás nem volt rendkívüli.

³¹ A teljesség igénye nélkül: a nagy cégek, a kormányzat, a média és a demokrácia viszonyáról Alfred Bester és Philip K. Dick írt már az 1950-es években, a szupervírusokról pedig Michael Crichton 1969-ben (*Az Androméda-törzs*). A mesterséges intelligencia etikai kérdéseit Asimov feszegette a robotika három alaptörvényében (*Én, a robot*, 1950), a Skynet és az emberiség küzdelmét pedig a Terminátor-filmek dolgozták fel. Az emberi gének módosításáról A. E. van Vogt írt már 1940-ben (*Slan*), az 1980-as években érkeztek a Tini Nindzsa (mutáns) Teknőcök, a 2000-es évek elején pedig elkezdődött a részben génmnipulált szuperhősök (például Pókember) filmes reneszánsza.

területén folyik. 2023 tavaszán (nyilvánvalóan amerikai nyomásra) megnyitották az európai piacokat a génmódosított ukrán mezőgazdasági árucikkek (gabona és méz) előtt, noha ezek behozatalát az EU-s szabályozás és számos tagállam (közte Magyarország) törvényei és/vagy alkotmánya is tiltja. Úgy tűnik, hogy Washington az európai uniós vezetők segítségével próbálja a nemzetállami ellenállást és önvédelmi reakciókat letörni. (Az Európába érkező olajra és a gázra van szankció, az Egyesült Államok számára kulcsfontosságú orosz uránra egyelőre nincs.)

Ennek a nyers erővel megtámogatott birodalmi hatalomgyakorlásnak az lehet a következménye, hogy meginog a „meghívók” bizalma a „meghívottban”, így az amerikai birodalom egyik legerősebb legitimációs támaszát veszítheti el, amit csak további erővel lehet pótolni. J. William Fulbright szenátor 1966-ban már figyelmeztette az akkori elitet a „hatalmi gög” várható negatív hatásaira. Akkor és ott őt meghallották, és a mai amerikai kül- és belpolitikában is megjelenhetnek olyan erők – akár már a következő választáson –, amelyek inkább a kompromisszum, mint a konfrontáció irányába mozognak.

Felhasznált irodalom

- BRZEZINSKI, Zbigniew (2016): *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.
- FRIEDMAN, Max Paul (2008): Anti-Americanism and U.S. Foreign Relations. *Diplomatic History*, 32(4), 497–514.
- FULBRIGHT, J. William (1966): *The Arrogance of Power*. New York: Random House.
[A kötet magyar nyelven is megjelent, *Hatalmi gög* címmel az MSZMP legbelső körei számára fenntartott „Kossuth zárolt” sorozatban, dátum nélkül.]
- GADDIS, John Lewis (1997): *We Now Know: Rethinking Cold War History*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- GADDIS, John Lewis (2005): *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- GLANT Tibor (2008): *Kettős tükörben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Debrecen: Debreceni Egyetemi.
- GLANT Tibor (2014): „Már a kubai rakétaválság sem a régi”. Gondolatok a hidegháború legforróbb pillanatának 50. évfordulója alkalmából. *AETAS*, 29(4), 126–142.

- GLANT Tibor (2022): A felejtés karanténjában: amerikai segélyezés az I. világháború után. In SERES Attila (szerk.): „Fejtágító”. *Ünnepi tanulmányok Pásztor Péter 80. születésnapjára*. Pécs: PTE BTK TTI MOST Kutatócsoport, 265–281.
- HARTZ, Louis (1955): *The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought since the Revolution*. New York: Harcourt – Brace and Company.
- HERSH, Seymour M. (1970): *My Lai 4: A Report on the Massacre and Its Aftermath*. New York: Random House.
- HOLLANDER, Paul szerk. (2004): *Understanding Anti-Americanism: Its Origins and Impact at Home and Abroad*. Chicago: Ivan R. Dee.
- KIND-KOVÁCS, Friederike (2022): *Budapest's Children: Humanitarian Relief in the Aftermath of the Great War*. Bloomington: Indiana University Press.
- KNIGHTLEY, Philip (1975): *The First Casualty. From the Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth Maker*. New York: Harcourt – Brace and Jovanovich.
- KRAUS, Hertha szerk. (1944): *International Relief in Action, 1914–1943*. Philadelphia: Herald Press.
- LINK, Arthur S. (1957): *Wilson the Diplomatist: A Look at His Major Foreign Policies*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- MAGYARICS Tamás (2012): *Állandóság és változás az Egyesült Államok külpolitikai identitásában és eszköztárában*. Budapest: MKI.
- MAGYARICS Tamás (2014): *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- MANDELBAUM, Michael (2022): *The Four Ages of American Foreign Policy*. Oxford – New York, Oxford University Press.
- MOLNÁR Tamás (2022): *Európa zárójelben*. Budapest: Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány.
- PETERECZ Zoltán (2016): *A kivételes Amerika. Az amerikai kivételesség történelmi bemutatása*. Budapest: Gondolat.
- PORTER, Stephen R. (2017): *Benevolent Empire: U.S. Power, Humanitarianism, and the World's Dispossessed*. Philadelphia: Penn State University Press.
- WOODWARD, Bob (1987): *Veil: The Secret Wars of the CIA, 1981–1987*. New York: Simon & Shuster.